

Europske kulturne rute - Rute fortifikacijske arhitekture

Kaurin, Tea

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:399026>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA “DR. MIJO MIRKOVIĆ“
INTERDISCIPLINARNI STUDIJ KULTURA I TURIZAM

Tea Kaurin

EUROPSKE KULTURNE RUTE - RUTE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE
ZAVRŠNI RAD

Pula, rujan 2015.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA “DR. MIJO MIRKOVIĆ“
INTERDISCIPLINARNI STUDIJ KULTURA I TURIZAM

Tea Kaurin

EUROPSKE KULTURNE RUTE - RUTE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE
ZAVRŠNI RAD

JMBAG: 0303031037, redovni student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Putopisi i turistički itinerari

Mentor: prof. dr. sc. Valnea Delbianco

Sumentorica: dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Tea Kaurin, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student:

U Puli, 08. 09. 2015.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. EUROPSKE KULTURNE RUTE	2
1.1 Načela i ciljevi	3
1.2 Međunarodna suradnja	5
1.3 Popis 29 kulturnih ruta Vijeća Europe	5
2. RUTE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE	8
2.1 Putovi utvrđene vojne arhitekture (Wenzelov itinerar)	8
2.2 Obrambena linija Amsterdama	9
2.3 Vaubanove utvrde	10
2.4 Baltička kulturna ruta	12
3. AUSTRO-UGARSKE FORTIFIKACIJE	15
3.1 Fortifikacijski sustav u Krakóvu	15
3.2 Fortifikacijski sustav u Przemysłu	16
3.3 Fortifikacijski sustav u Olomoucu	17
3.4 Fortifikacijski sustav Komárno-Komárom	18
3.5 Fortifikacijski sustav u Veroni	20
3.6 Fortifikacijski sustav u Beču	22
3.7 Fortifikacijski sustav u Linzu	22
3.8 Fortifikacijski sustav Lavov	23
3.9 Fortifikacijski sustav u Puli	24
4. RUTA AUSTRO-UGARSKIH FORTIFIKACIJA	28
5. KULTURNA RUTA AUSTRIJSKE PULE	33
ZAKLJUČAK	35
LITERATURA	36
SAŽETAK	38
SUMMARY	39

UVOD

Globalno sve prisutnija kulturna raznolikost i raznovrsnost identiteta činitelji su atraktivnosti i osnovica razvoja kulturnog turizma. Upravo ta raznolikost predstavlja zajedničku baštinu čovječanstva, inspiraciju i motiv putovanja te se smatra promicateljem turističke aktivnosti. Te su pojave pridonijele stvaranju i razvoju mnoštva europskih kulturnih inicijativa i zajedničkih baštinskih projekata koji, između ostalog, uključuju i međunarodnu suradnju zasnovanu na umrežavanju nekoliko destinacija sukladno zadanoj temi. Tako su se razvili mnogi projekti među kojima je najvažniji, najznačajniji i najveći projekt Kulturnih itinerara. Kada govorimo o itineraru onda podrazumijevamo i neki cilj, ostvarenje želje da na tom putu doživimo promjenu, upoznavajući i poistovjećujući se s područjem i stilom života domicilnog stanovništva. Mnogi zanimljivi projekti tematskih kulturnih ruta osmišljeni su i na području Hrvatske, no rijetki su uvršteni u projekte velikih kulturnih ruta Europe.

Cilj rada je objasniti pojam, ciljeve, načela i međunarodnu suradnju Europskih kulturnih ruta te prikazati uspješne primjere postojećih ruta fortifikacijske arhitekture. Tema rada su Europske kulturne rute s pulskim fortifikacijskim sustavom kao glavnom problematikom i mogućnosti njegove valorizacije kroz uvrštenje u pilot projekt ADRIFORT. No, kako bi se glavna tema mogla detaljnije razraditi prvotno je potrebno upoznati se s pojmom Europskih kulturnih ruta kao i aktualnim popisom tema istih sastavljenog od strane Vijeća Europe. U drugom poglavlju slijedi prikaz primjera dobre prakse o rutama fortifikacijske arhitekture, dok se u trećem poglavlju navode neke od potencijalnih europskih fortifikacija koje bi, međunarodnom suradnjom, mogle zajedno tvoriti novu europsku kulturnu rutu fortifikacijske arhitekture. Zadnje poglavlje namijenjeno je samostalnoj izradi kulturne rute koja bi uključivala pulski fortifikacijski sustav sa svim njegovim vrijednostima. Kroz korisnu upotrebu valorizirao bi se cijeli obrambeni sustav te tako postao i jedna od omiljenih atrakcija kako za domicilno stanovništvo tako i za turiste.

Zaključak donosi ključne misli temeljene na svim prikupljenim informacijama kao i navedenim podacima u prethodnim poglavljima.

1. EUROPSKE KULTURNE RUTE

Kulturni turizam u ujedinjenoj Europi se pokazao pogodnom temom u skladu s načelima Europske Unije koja deklariraju ujedinjenu, ali kulturno raznoliku Europu pod sloganom "Ujedinjeni u raznolikosti". Jedan od pionira europskih kulturnih inicijativa i zajedničkih projekata bilo je Vijeće Europe koje je kulturu shvatilo kao snažnu vezu među narodima Europe. Smatralo je da bi se naglasak trebao staviti na kulturni turizam, ali koji ne bi trebao služiti samo kao vizualni dodatak i ilustracija osnovnih znanja, već kao društveno iskustvo koje bi poticalo razvoj individualnog senzibiliteta. Zato je, 1987. godine, Vijeće Europe predložilo prvi kulturni itinerar koji je trebao služiti kao primjer stvaranja ostalih europskih kulturnih itinerara usmjeravajući se na individualne posjete, a ne na masovni turizam. Tako su hodočasnički putovi Santiago de Compostele označili službeni početak projekta.

Europski kulturni itinerar ili ruta je itinerar koji prolazi kroz jednu ili dvije zemlje ili regije, a organiziran je na temu čiji je povijesni, umjetnički ili društveni interes europski, bilo po osobinama geografske rute koju slijedi ili po svojoj prirodi i/ili opsegu i značenju. Primjena pojma "europski" na itinerar podrazumijeva važnost i kulturnu dimenziju koja prelazi lokalne granice, a uključuje mjesta bogata povijesnim asocijacijama.¹ Nakon formiranja prvog kulturnog itinerara, Vijeće Europe i njegove zemlje članice ubrzo su shvatile da je to odlična ideja koja pruža opipljivu i vidljivu ilustraciju cjelokupnog jedinstva i nerazdvojive raznolikosti europske kulture, što je odgovaralo ciljevima i idealima jačanja europskog identiteta istovremeno poštivajući kulturnu baštinu i vjerovanje drugih kao i poticanje razvoja kulturnog turizma. Kako se projekt dalje razvijao pokazalo se potrebnim osnivanje institucije koja će se specifično baviti implementacijom i nadgledanjem tog programa. Zato je, 1997. godine u Luksemburgu, osnovan Europski institut kulturnih itinerara kao neprofitna udruga i tehnička agencija koja priprema studije i izvješća, izložbe i publikacije, procesira prijedloge za nove teme i aktivnosti te evaluira i koordinira rad mreža koje su odgovorne za rad programa.² No, je li projekt zaista učinkovit? Iako se kroz projekt ostvaruje zadani i osnovni

---

¹ Jelinčić, Daniela A.: *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb, 2009., str. 100

² Ibid, str. 105

cilj, stvaranje zajedničkog, ali različitog identiteta, na polju privlačenja velikog broja turista čini se neučinkovitim. Razlozi tomu se sljedeći:

1. Promidžba pojedinih itinerara zadatak je samih država koje su dio itinerara, a Vijeće Europe je tu da se bavi kriterijima i uspostavljanjem samog itinerara. Također, djelomičnu ulogu u marketingu ima i Institut kulturnih itinerara, ali on mora predstavljati projekt u cjelini;
2. Vijeće Europe ne promiče kulturne itinerare kao turistički proizvod jer ih takvima ne smatra; te
3. Prevelika popularnost hodočasničkog puta Santiago de Compostela zasjenila je ostale rute.³

Projekt kulturnih itinerara i danas ima veliku ulogu u građenju Europe koja se zasniva na europskoj baštini.

1.1 Načela i ciljevi

Službeni početak projekta, osnivanjem prethodno rečenog prvog kulturnog itinerara Santiago de Compostela, označen je sljedećim ciljevima:

1. Zajedničkom europskom kulturnom identitetu potreban je veći senzibilitet i poštovanje, suočavajući europsko stanovništvo s kulturnim identitetom koji dijeli;
2. Očuvanje i unapređenje europske kulturne baštine u smislu poboljšanja života i kao izvor društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja; te
3. Pružanje javnosti nove mogućnosti ispunjenja slobodnog vremena posjećivanjem područja kulturnog turizma i aktivnostima koje su vezane za isti.⁴

U svom nastanku, projekt se susreo s nekoliko izazova. Tako je onaj *politički* trebao poslužiti kao katalizator društvene kohezije i solidarnosti kroz turističke susrete, *izazov identiteta* iskazati poštivanje “Drugoga”, a *demokratski izazov* proširiti kulturni turizam s ciljem razvoja i priznavanja multikulturnoga europskog društva. Sam program hodočasničkih putova

---

³ Ibid, str. 106

⁴ Ibid, str. 100

Santiago de Compostela vezan je uz razvoj, ne samo kulturnog turizma, već i obrazovanja, zaštite i interpretacije, što je ujedno i određeno glavnim načelima projekta:

1. Bez obzira na istraživanje, obrazovanje, baštinu, kreativnost i turizam, kultura predstavlja prioritet kulturnih itinerara sa osnovnim elementima upoznavanja drugih i kulturne razmjene;
2. Program mora prenositi osnovne vrijednosti Vijeća Europe (ljudska prava, demokraciju, toleranciju i solidarnost, smanjenje nezaposlenosti i sl.);
3. Kroz transgraničnu i europsku dimenziju itinerara pridonosi se interdisciplinarnim aspektima projekta razvijajući svijest o multikulturnim identitetima; te
4. Ako je u dinamičnom odnosu sa suvremenim ostvarenjima, samo tada je u potpunosti izražena zadaća, zaštita i unapređenje arhitektonske i kulturne baštine.⁵

Svaki novi zadatak, događaj, pa tako i projekt iziskuje određene kriterije koji se trebaju zadovoljiti kako bi se postalo dio istog. Uključivanje u ovaj projekt nije nimalo jednostavno, jer kriteriji koji se trebaju ispuniti su sljedeći:

1. Teme moraju predstavljati europske vrijednosti koje su zajedničke u nekoliko europskih zemalja;
2. Teme moraju biti obrađene od strane skupina multidisciplinarnih stručnjaka iz različitih europskih regija;
3. Teme moraju prikazivati europsku povijest i baštinu te pridonositi interpretaciji raznolikosti današnje Europe;
4. Teme moraju poticati kulturnu i obrazovnu razmjenu mladih;
5. Teme moraju dopuštati razvoj inovacija i inicijativa u polju kulturnog turizma i održivog kulturnog razvoja; te
6. Teme moraju dopuštati implementaciju dugoročnih projekata međunarodne suradnje uspostavom multidisciplinarnih mreža u nekim od zemalja članica Vijeća Europe.⁶

---

⁵ Ibid, str. 103-104

⁶ http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en&dest=bd_pa_det&unv=ic (10. srpnja, 2014.)

Osim gore navedenih kriterija i načela, pravilnikom je određeno još mnogo drugih kriterija, načela i kategorija što ujedno predstavlja i simbolički prestiž onih zemalja koje se nađu na nekom od kulturnih putova.

1.2 Međunarodna suradnja

Jedan od vrlo važnih elemenata projekta je stvaranje i razvoj međunarodne suradnje s raznim međunarodnim organizacijama (UNESCO, EU), nacionalnim vladama, regionalnim i lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama i sveučilištima čiji je doprinos vidljiv u profesionalnosti pojedinih sudionika u organizaciji seminara, sastanaka i stručnih misija. Svako umrežavanje i stvaranje partnerstva temelji se na razumnom ponašanju i dijalogu među partnerima, pa je zato potrebno, pri kreativnom upravljanju rutama, jasno postaviti zajedničke ciljeve i uloge pojedinih partnera kao i razvijanje zajedničke poslovne strategije. Dobra suradnja više različitih sektora rezultira razvojem kvalitetnih tematskih putova i njihovu dugogodišnju implementaciju. No, kako bi se postigla što bolja suradnja, potrebno je prepoznati sve dionike koji su važni za uspjeh kako bi se i njih na vrijeme uključilo, a posebice je potrebno voditi računa o različitoj pozadini i interesima svih koji sudjeluju u projektu. Tako svaki partner mora znati što se od njega očekuje kako bi projekt bio što uspješniji i zadovoljio postavljene ciljeve.

Motivacija je ključna za stvaranje kreativnih partnerstva bez konflikata, zato je uvijek poželjno unaprijed definirati modele ponašanja, odabrati individualni pristup i međusobno uvažavanje te jasna raspodjela poslova. Temelj dobre suradnje predstavljaju zajednički ciljevi, u koje su svi upućeni, i dijeljenje zajedničkih interesa.⁷

1.3 Popis 29 kulturnih ruta Vijeća Europe

U posljednjih deset godina izabrano je više od dvadeset tema koje obuhvaćaju gotovo čitavu Europu i koje su potakle inicijativu za suradnju na raznim poljima istraživanja, unapređenja povijesti, kulturne i obrazovne razmjene, suvremene i kulturne umjetničke prakse

---

⁷ Androić, M., Horjan, G., Klarić, V., Nevidal, R.: *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2012., str. 17

te mnoge dr. Itinerari su, osim unapređenja solidarnosti i tolerancije, razmjene partnera iz različitih zemalja te suradnje na institucionalnoj razini, imali za cilj i unaprijediti razvoj turizma te tako pridonijeti gospodarskom razvoju i napretku država kojih su se ticali. Danas je aktualno 29 tema u koje je uključeno više od 2000 partnera:

1. Hodočasnički putovi (Santiago de Compostela kao prvi hodočasnički put, predstavlja simbolički itinerar od preko 1000 godina stare europske povijesti, Via Francigena, Putovi Sv. Mihovila);
2. Ruralni habitat (Arhitektura bez granica, Ruralni habitat na Pirinejima);
3. Europski putovi svile i tekstila (drevna trgovačka ruta koja je povezivala Kinu sa Zapadom);
4. Put baroka;
5. Putovi monastičkog utjecaja;
6. Keltski putovi;
7. Putovi povijesnih i legendarnih osoba (Mozartov put, Schickhardtovi itinerari, Put Sv. Martina, Put Don Quiotea);
8. Vikinški i normanski putovi;
9. Hanzeatski putovi;
10. Putovi parkova i vrtova (uključene zemlje: BiH, Hrvatska, Italija, Belgija, Francuska, Irska, Litva, Luksemburg, Portugal, Rumunjska, Španjolska i Švicarska);
11. Putovi utvrđene vojne arhitekture (Wenzelov itinerar);
12. Granice književnosti, Pont de l'Europe;
13. Europski putovi židovskog nasljeđa;
14. Put kastiljskog jezika i njegova ekspanzija na Mediteranu, Sefardski putovi;
15. Industrijska baština u Europi (Putovi željeza na Pirinejima, Put željeza u Srednjoj Europi);

16. Putovi maslina;
17. Via Regia (najstariji i najduži put koji spaja istočnu i zapadnu Europu nagrađen od strane Vijeća Europe⁸);
18. Europski putovi migracijskog nasljeđa;
19. Ruta europskih gradova otkrića;
20. Živuća umjetnost i europski identitet;
21. Putovi Feničana;
22. Putovi humanizma;
23. Put nasljeđa “Al-Andalus”;
24. Put sjevernog svjetla;
25. Popularni festivali i rituali u Europi;
26. Ciganski putovi;
27. Kulturni putovi Jugoistočne Europe;
28. Via Carolingia (kulturna ruta koja povezuje prirodnu i kulturnu baštinu Italije, Švicarske, Belgije, Francuske i Njemačke⁹); te
29. Transromanica - putovi romaničkog nasljeđa u Europi.¹⁰

Iz navedenog možemo primijetiti da su putovi zaista raznoliki, a kao takvi identificiraju se po čitavoj Europi označavajući se zajedničkim oznakama uz zajedničke promidžbene aktivnosti, materijale i karte. Upravo zbog svoje različitosti i raznolikosti takvi itinerari su privlačniji od drugih ponuđenih. Iako su mnoge od spomenutih ruta certificirane, do danas su 22 izgubile certifikat zbog gubitka mreže, nedostatka projektnog menadžera i mnogih drugih razloga.¹¹

---

⁸ <http://www.via-regia.org/eng/> (23. kolovoza, 2014.)

⁹ http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en&dest=bd_pa_det&rub=86 (23. kolovoza, 2014.)

¹⁰ Jelinčić, Daniela A., Op.cit, str. 102-103

¹¹ http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en&dest=bd_no_det&id=00000025 (10. srpnja, 2014.)

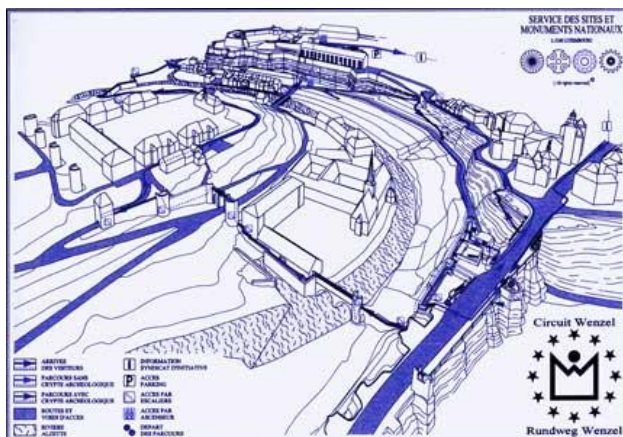
2. RUTE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE

Sukladno navedenim kriterijima i ciljevima stvorene su raznolike europske kulturne rute sa mnoštvom različitih tema. Kreirane su na temelju svoje jedinstvene povijesti te s namjerom da se ista cijelom svijetu na što interesantniji način prikaže. Tako i fortifikacije, te građevine obrambena značaja, imaju posebnu, ali i vrlo burnu povijest. Zanimljivo je kako su zahtijevale mnogo napornog rada u kojem je svaki detalj bio bitan, a da naposljetku neke od njih nisu bile nikada u uporabi. Nažalost, takvim se građevinama ne pruža velika pažnja, što se može vidjeti po njihovoj derutnosti izazvanoj neadekvatnim korištenjem. No, u nastavku je prikazano kako su neke destinacije prepoznale svoje vrijednosti, te iskoristile to i u turističke svrhe.

2.1 Putovi utvrđene vojne arhitekture (Wenzelov itinerar)

Wenzelov itinerar, nazvan po vojvodi od Luksemburga Wenceslasu II, doprinosi lokalnoj zajednici omogućavajući osvještavanje o bogatstvima destinacije kroz edukaciju i razotkrivanje nekoliko stoljeća njene povijesti.

Slika 1. Wenzelov itinerar

Izvor: Wenzelov itinerar <http://www.culture-routes.lu>

Kao što je prikazano na slici 1, itinerar započinje od mjesta na kojem je 963. godine bio sagrađen Siegfriedov dvorac. Nudi razne audiovizualne programe i ilustrirane panele kako bi se posjetiteljima omogućio što jednostavniji, a opet realističan prikaz povijesnih događanja.

Tako im kazamate omogućuju otkrivanje obrambene funkcije i podzemni način života onih koji su u njima boravili braneći svoj teritorij. Najveće dostignuće je podizanje Jacobovog tornja koji predstavlja vidikovac s kojeg se posjetiteljima pruža prekrasan pogled na dolinu Grund.¹² Ovaj 3 kilometara dug itinerar omogućio je pristup mnogim drugim fortifikacijama, a način predstavljanja fortifikacijske baštine (3 glazbene stanice, 2 audio-vizualna spektakla, 15 ekoloških niša te 22 povijesna panela) svake godine privlači više od 100 000 turista među kojima su najbrojniji Nijemci, Francuzi, Belgijanci i Nizozemci.

2.2 Obrambena linija Amsterdama

Stelling Van Amsterdam ili Obrambena linija Amsterdama predstavlja 135 km dug prsten koji okružuje glavni nizozemski grad Amsterdam. Sastoji se od 3-5 km poplavljenih područja, 36 utvrda, 2 obalne utvrde, 2 tvrđave, 4 baterije te 2 obalne baterije. Utvrde i baterije podijeljene su u 4 sektora: IJpendam, Zaandam, Sloten te Ouderkerk. Prostire se u području nizina koje se u slučaju rata mogu vrlo lako potopiti što ujedno predstavlja i genijalnu sposobnost hidrauličkog inženjerstva duž cijele obrambene linije. Njena gradnja je trajala od 1881. - 1914. godine te je u to vrijeme bila vrhunac planiranja fortifikacijske arhitekture zbog čega je 1996. godine i uvrštena na UNESCO-v Popis mjesta svjetske baštine u Europi.¹³ Danas se ona koristi u razne svrhe, poput trgovine vinom, čuvanja djece te raznih sportskih aktivnosti.

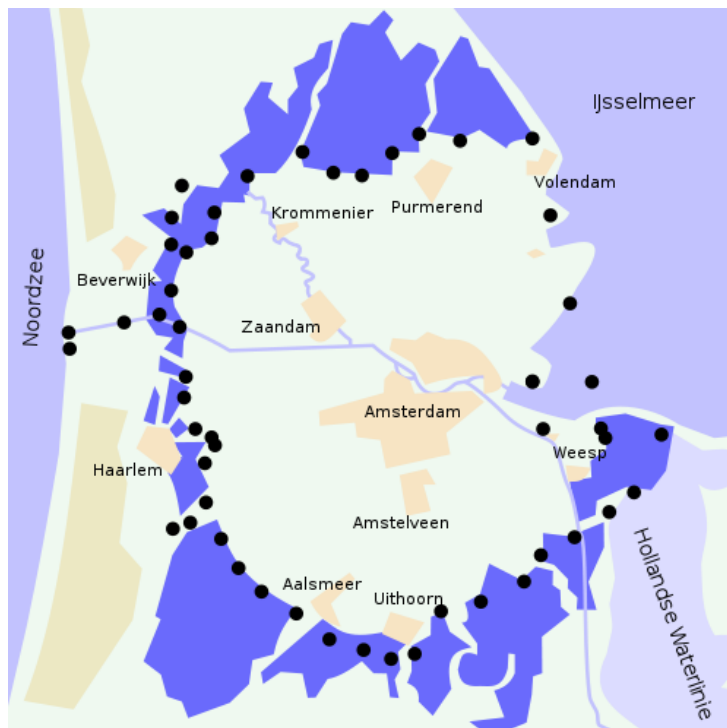
Slika 2 nam prikazuje tzv. “vodenu crtu” (waterlinie) koja bi usporavala nadiranje potencijalnih neprijatelja u slučaju poplave ispunjavanjem područja vodom. Linija se sastojala od 7 skupina betonskih utvrda koje su građene na mjestima gdje su ceste, pruge i brane prelazile preko vodene linije. Također, sve su građevine na udaljenosti od 1 km od utvrda morale biti građene od drveta kako bi se, u slučaju potrebe, mogle spaliti i ukloniti. Međutim, ubrzo nakon Prvog svjetskog rata, pojavom zrakoplova i tenkova, većina utvrda je zastarjelo a da nikada nisu bile korištene. Danas njima upravljaju gradska vijeća i vijeća za okoliš, a samo je mali broj utvrda otvoren za javnost dok se ostale mogu vidjeti sa glavne ceste.

---

¹² http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en&dest=bd_pa_det&id=00000027 (12. srpnja, 2014.)

¹³ <http://www.stelling-amsterdam.nl/english/common/introduction/index.php> (23. kolovoza, 2014.)

Slika 2. Obrambena linija Amsterdama

Izvor: Stelling van Amsterdam <http://www.stellingvanamsterdam.nl/en>

2.3 Vaubanove utvrde

Skupina od 12 utvrđenih građevina koje se prostiru sa svih strana francuske granice, a koje je dizajnirao vojni arhitekt Vauban, poznate su pod imenom Vaubanove utvrde.¹⁴ Svaka pojedina građevina čini cjelovitu i savršenu paletu rada svakog inženjera evolucijom njegovih obrambenih projekata, širokim geografskim područjem s građevinama smještenim u nizinama, na planinama te obali, korištenjem urbanih zidova, citadela, kula i utvrda kao načina rada te modifikacijom postojećih ili stvaranje novih tvrđava. Godine 2008. zaslužile su tako svoje mjesto na UNESCO-ovom Popisu mjesta svjetske baštine u Europi kao najracionalniji primjer vojne arhitekture koji je kasnije imao utjecaj na izgradnju velikog broja uporišta u cijelom svijetu sve do kraja 19. stoljeća. Vaubanov rad predstavlja veliki doprinos univerzalnoj vojnoj arhitekturi te svjedoči o evoluciji europskih utvrda u 17. stoljeću

¹⁴ Prezentacija R. Neumanna o mogućnostima uvrštenja pulskog fortifikacijskog sustava na UNESCO-ovu listu svjetske baštine, Pula, 15.-18. rujna 2013.

i modela koji se koriste u cijelom svijetu sve do 19. stoljeća čime se ilustrira značajno razdoblje povijesti. Vaubanove utvrde su sljedeće:

1. Utvrde u Besançonu - Citadela u Besançonu u francuskoj pokrajini Doubs (Vaubanovo remek-djelo koje je dobro očuvano, a s kojeg se pruža predivan pogled na grad), te Fort Griffon,
2. Utvrde u Blaye (podigao gradske zidine i izgradio tri utvrde: citadelu, Fort Paté i Fort Médoc),
3. Utvrde u Briançonu (utvrdio gradske zidine i izgradio utvrde: Redoute des Slettes, Fort des Trois-Têtes, Fort du Randouillet),
4. Vaubanov toranj u Camaret-sur-Meru ili Zlatni toranj (18 metara visok poligonalni obrambeni toranj izgrađen za obranu Brestovskog zaljeva),
5. Gradske zidine i citadela u Saint-Martin-de-Réu (duge i moderne zidine s bastionima, te citadela s ciljem poboljšanja obrane otoka), te
6. Ostale utvrde (Citadela u Arrasu, Ville neuve Longwyju, Utvrđena palača, Citadela i gradske zidine Mont-Louisa, Ville neuve Neuf-Brisacha, Utvrda Hougue i Vaubanov toranj te Gradske zidine i utvrde Fort Libéria i Cova Bastera).¹⁵

Lokacije prethodno navedenih utvrda slikovito su prikazane na sljedećoj slici na kojoj vidimo da one čuvaju granice Francuske nalazeći se na planinama, moru i uklopljene u urbanom pejzažu. Vauban je sam odabrao lokacije svojih utvrda te njima ta mjesta učinio posebnim. Od 1653. do 1703. godine sudjelovao je u 48 opsada, restrukturirao 130, a iznova izgradio oko 30 novih uporišta te iza sebe ostavio gotovo 30 planova koji su korišteni nakon njegove smrti. Možemo zaključiti da je svaki Vaubanov projekt bio jedinstven. Njegova djela su njegove utvrde koje sa sigurnošću predstavljaju estetsku kvalitetu.¹⁶

Slika 3. Karta 12 Vaubanovih utvrda

---

¹⁵ <http://www.sites-vauban.org/?lang=en> (12. srpnja, 2014.)

¹⁶ <http://www.sites-vauban.org/Bastioned-fortifications> (12. srpnja, 2014.)

Izvor: Map of the 12 sites <http://www.sites-vauban.org/Map-of-the-12-sites>

2.4 Baltička kulturna ruta

Prije osmišljavanja nove europske kulturne rute bivših područja Austro-Ugarske, korisno je za primjer navesti jednu od uspješno kreiranih međunarodnih kulturnih ruta na temu povijesnih fortifikacija. Naime, riječ je o “Baltičkoj kulturnoj i turističkoj ruti fortifikacija” koja je rezultat transnacionalne suradnje između 14 europskih utvrda kako bi se te povijesne građevine razvile u mjestima kulture, umjetnosti, turizma, slobodnog vremena i prirode. Suradnja se odvijala pod sloganima “Od rata do mira”, “Od mističnih i nepoznatih do javnih prostora” te “Od vojnih područja do kulture”.¹⁷ Potpomognuta financiranjem od strane Europske Unije, ova ruta nudi brojne atraktivnosti za one mlađe i starije dobi kroz četiri Baltičke zemlje: Njemačka, Poljska, Litva i Rusija. Tako se duž same rute može očekivati izvanredna arhitektura samih tvrđava s njezinim kazamatama, tornjevima, bedemima i bastionima, razna kulturna događanja, vojne parade, *open-air* festivali ili pak susreti bikera, razne životinje i rekreacija u prirodi, ribarenje, piknik za cijelu obitelj i mnogo drugih zanimljivosti. Osim toga, tvrđave promoviraju umjetnost i kulturu u obliku koncerata, kazališnih izvedbi, raznih povijesnih igara, izložaba, a s druge strane nam govore o povijesti

¹⁷ http://www.balticfortroute.eu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=35 (13. rujna, 2014.)

potonulih carstava, vladara i careva, moći i spletki, o vojnicima i špijunima, o ratu i nasilju, ali i o miru i ljubavi.

Baltička ruta, na donjoj je slici 17 označena zelenom bojom iz čega je vidljivo da prolazi kroz već navedene četiri države i sastoji se od 14 sljedećih utvrda:

1. Citadela Spandau - Berlin (Kulturna cjelogodišnja avantura citadelom Spandau);
2. Utvrda Hahneberg - Berlin (Mjesto za relaksaciju i rekreaciju);
3. Utvrda Gorgast - Gorgast (Idilično mjesto u zanimljivoj arhitekturi);
4. Tvrđava Dömeitz - Dömeitz (Jedinstveni primjer renesansne vojne arhitekture);
5. Tvrđava Peitz - Peitz (Jedno od najstarijih naselja središnje Europe);
6. Tvrđava Kostrzyn - Kostrzyn nad Odra (Novi život u ruševinama);
7. Tvrđava Świnoujście - Świnoujście (Beskrajni horizont između vode i kopna);
8. Tvrđava Kołobrzeg - Kołobrzeg (Utvrda Münde u centru morskog turizma);
9. Utvrda Grodzisko - Gdańsk (Poligonalna utvrda na brdu);
10. Tvrđava Vistulamouth - Gdańsk (Jedinstveni fortifikacijski objekt na istoimenoj rijeci);
11. Tvrđava Modlin - Nowy Dwór Mazowiecki (Površinom najveća povijesna fortifikacija u Poljskoj te jedinstveni bastion na ušću rijeka Vistula i Narev);
12. Tvrđava Boyen - Giżycko (Povijesna tvrđava s mnogostrukom iskorištenosti njene perspektive);
13. Tvrđava Kaliningrad - Kaliningrad (Rijedak primjer dobro očuvane glavne tvrđave u Europi); te
14. Tvrđava Kaunas - Kaunas (Atraktivan znanstveni grad na rijeci Nemunas).

Putovanje Baltičkom fortifikacijskom rutom pruža jedinstvenu priliku da se kroz nju nauči ponešto više o posljednjih 500 godina europske povijesti, o moćnim vladarima i fortifikacijama koje su štitile svoje gradove, da se otkriju sve tajne povijesnih vojnih struktura i njihovih podzemnih prolaza, a da se pritom doživi priroda koja zaokružuje tu povijest u svoj svojoj raznolikosti i da se sudjeluje u multikulturalnim događanjima u izvanrednom okruženju.

3. AUSTRO-UGARSKE FORTIFIKACIJE

Do sada smo mogli zaključiti da su fortifikacije globalno podcijenjene, u svakom pogledu, no ipak ta je činjenica najvidljivija iz podataka Popisa svjetske baštine. Naime, od 759 objekata na Popisu svjetske baštine, samo 49 ima obrambeni značaj. To nam najviše govori o nedovoljnoj zastupljenosti ovakvih jedinstvenih atrakcija svake destinacije. Godina 2014. nam je pružila jedinstvenu priliku po pitanju rješavanja tog problema. Obilježavanje stote obljetnice Prvog svjetskog rata može nam biti jedna od smjernica kako započeti suradnju sa ostalim europskim narodima s kojima dijelimo zajedničku povijest, nasljeđe i vrijednosti. Uključivanjem u razne europske projekte (ECCOFORT, FORTE CULTURA, FORCE, ADRIFORT, itd.) ukazalo bi se na veliki potencijal korištenja europske i svjetske kulturne baštine te bi se detaljnije promislilo o njoj primjerenoj valorizaciji kroz savjesno korištenje u kulturne, znanstvene i turističke svrhe. U nastavku je detaljnije opisano devet fortifikacijskih sustava bivše Habsburške monarhije za koje postoji ideja o zajedničkom uvrštenju na UNESCO-v Popis svjetske baštine. Navedene fortifikacije zadovoljavaju tri UNESCO-va kriterija:

1. Predstavljaju genijalno remek-djelo stvoreno ljudskim radom;
2. Izvor su značajne razmjene ljudskih vrijednosti kroz određeno razdoblje ili unutar svjetskog kulturnog područja o zbivanjima na području arhitekture ili tehnologije, spomeničke umjetnosti te prostornog planiranja ili dizajniranja krajolika; te
3. Predstavljaju izvanredan primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog kompleksa ili krajolika koji prikazuje vrlo značajno razdoblje u ljudskoj povijesti.¹⁸

3.1 Fortifikacijski sustav u Krakówu

Tijekom 19. stoljeća, Kraków, koji je danas dio Poljske, bio je dio Austro-Ugarskog carstva. Godina 1795. bila je ključna za odluku utvrđivanja Krakowa koji se nalazio u neposrednoj blizini razmeđa triju carstva koja su sve više napadala Poljsku, tako je gradnja

---

¹⁸ Prezentacija R. Neumanna o mogućnostima uvrštenja pulskog fortifikacijskog sustava na UNESCO-vu listu svjetske baštine, Pula, 15.-18. rujna 2013.

ove utvrde započela za vrijeme ustanka Kościuszko, u 18. stoljeću, a uključuje i starije građevine, poput dvorca Wawel. Funkcije utvrda koje danas okružuju Kraków variraju od tvrđave do tvrđave. Neke su obnovljene i koriste se u razne svrhe, neke su zapuštene i prekrivene grafitima, dok su druge srušene i demolirane tijekom 20. stoljeća. Pravi primjer tvrđave u derutnom stanju, prekrivene grafitima je Fort 52 “Borek”, što je vidljivo iz slike 4. Ta topnička bitnica sa dvostrukom osovinom, izgrađena je u razdoblju između 1885.-1886. godine, a zauzima područje doline Wilga i gornje Wisle.¹⁹Nekada je branila cestovnu rutu do Beča (današnja Zakopianka) te neprijateljske dolaske od smjera Libetowa.

Slika 4. Fort 52 “Borek”

Izvor: Fort 52 “Borek” <http://hughcowan.com/fort-52-borek/>

3.2 Fortifikacijski sustav u Przemysłu

Jedan od najvećih trajnih obrambenih objekata u Europi, nadmašen samo od onog iz Antwerpena i Verduna, je upravo tvrđava Przemysł koja se nalazi u Poljskoj. Przemysł predstavlja vrlo moćan fortifikacijski kompleks čija je gradnja započela tijekom Krimskog rata, dok je gradnja same tvrđave započela 1871. godine koja nikada nije u potpunosti dovršena.

Godine 1914. Przemysł se sastojao od tri linije obrane od čega se samo u vanjskom krugu obrane, dužine 45 km, nalazilo 17 glavnih utvrda. Unutrašnji obrambeni sustav činile su brojne utvrde, njih čak 21, koje su na dan izbijanja rata postale utočište 130 000 vojnika.²⁰

¹⁹ <http://hughcowan.com/fort-52-borek/> (12. srpnja, 2014.)

²⁰ <http://www.przemysl.pl/english/> (24. kolovoza, 2014.)

Godine 1968., ratom uništene tvrđave priznate su kao nalazišta obrambene arhitekture, te su danas dio turističke atrakcije, što je vidljivo iz velikog broja turista koji ih posjećuju svake godine. U turističke je svrhe crnom bojom naznačen i put koji vodi kroz cijeli fortifikacijski sustav. Isti se može proći pješice, biciklom ili jahanjem na konju, a zimi se mogu koristiti i cross-country skije. Na donjoj slici 5 ucrtan je prsten oko grada Przemyśl kojim se prostiru brojne utvrde istoimene tvrđave od kojih su najatraktivnije: Salis Soglio, Łetownia, Duńkowiczki, Werner, San Rideau, Borek, Grochowce, Optyń, Orezchowce, Pruchnicka Droga, Łuczyce te mnogo drugih turistički manje privlačnih.

Slika 5. Tvrđava Przemyśl

Izvor: Karta tvrđave Przemyśl <http://visit.przemysl.pl/en/380-przemysl-the-fortress-of-przemysl>

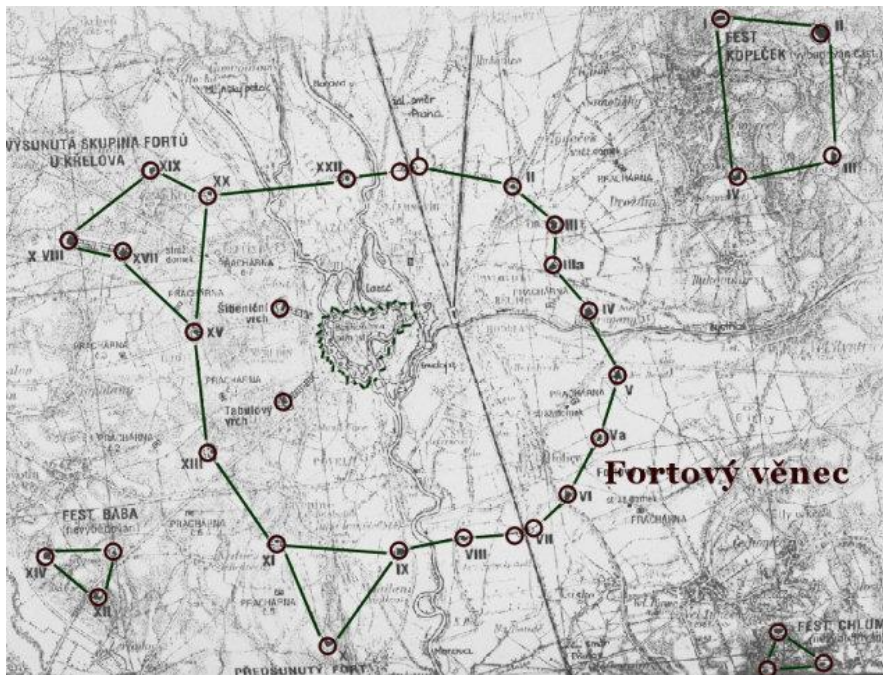
3.3 Fortifikacijski sustav u Olomoucu

Olomouc, nekoć glavni grad Moravske, već je od Srednjeg vijeka ispunjavao svoju funkciju kao obrambeni grad. No, do danas su od srednjovjekovnih utvrda bivšeg kraljevskog grada sačuvani samo fragmenti. Fortifikacijski sustav u Olomoucu bio je u vrlo lošem stanju početkom 17. stoljeća, no tijekom Tridesetogodišnjeg rata Olomouc je poražen od švedske vojske koja je odmah započela sa popravcima na izvornim fortifikacijama. Tako su, ispred

najosjetljivijih dijelova zidova, sagradili bastione, tada najmodernije fortifikacijske elemente. Nekoliko godina kasnije, točnije 1655. godine, Olomouc je proglašen utvrđenim gradom. Naposljetku je postao jedinstveni primjer takvog fortifikacijskog sustava u Češkoj.

Slika 6. Fortifikacijski prsten Olomouc

Izvor: Karta fortifikacijskog sustava Olomouc <http://cisarska-pevnost.cz/historie/>

3.4 Fortifikacijski sustav Komárno-Komárom

Fortifikacijski sustav Komárno izgrađen je na obalnim područjima rijeka Dunav i Váh, te smješten na teritoriju dvaju gradova “blizanaca”, Komárom u Mađarskoj te Komárno u Slovačkoj. U prvoj polovici 19. stoljeća predstavljao je najveću i najjaču obrambenu konstrukciju Austro-Ugarske Monarhije, a zahvaljujući relativno dobro očuvanim vrijednostima danas je jedan od važnijih spomenika povijesnih utvrda u Slovačkoj.²¹

Glavna i središnja utvrda, Stara Tvrđava, izgrađena je na ušću obje rijeke, u istočnom rubu Zitny ostrov, što je na slici 7 označeno slovom A. Tijekom 15. i 16. stoljeća služila je kao jedan od najvažnijih elemenata europskog sustava obrane protiv Osmanskog Carstva koja

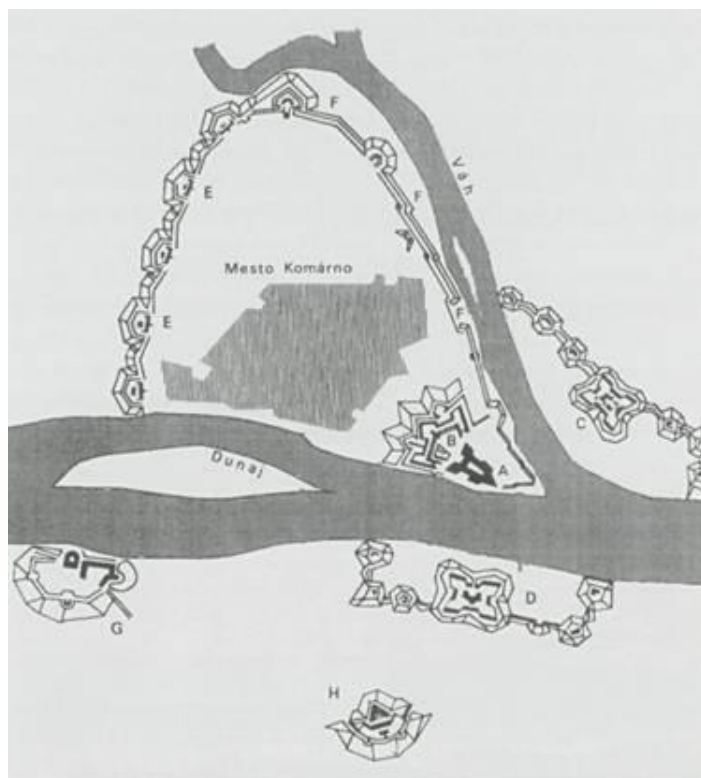
21

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulturalis_ertekek_a_vilagban/Visegrad_orszagok_techikai_2/pages/angol/005_szlovakia_muszaki_muemlekei.htm (25. kolovoza, 2014.)

nikada nije bila osvojena od neprijatelja.²²Tijekom druge polovice 19. stoljeća, na južnoj obali rijeke Dunav, podignute su tri nove tvrđave, što je vidljivo i na slici 7.: Fort Monostor, Fort Csillag i Fort Igmandi, od kojih je Fort Monostor bila najveća. Zajedno sa obnovljenom Starom Tvrđavom i linijom Palatinus (16 velikih bastiona i međusobno povezanim zidovima), nekad sustav “neovisnih” utvrda, formiran je krug obrambenih građevina koje su u slučaju rata mogle primiti i preko 250 000 ljudi. Povijesne tvrđave nisu nikada bile napadnute te su zbog tehničkih i geografskih razloga izgubile svoj vojni značaj. No, koristile su se u druge svrhe, kao baza za trening mađarske vojske, kao tranzicijski logor za francuske i poljske izbjeglice te kao privremeni zatvor za deportirane Židove i Rome kao žrtve holokausta na putu prema njemačkim logorima. Između 1946-1990 godine, čitav fortifikacijski sustav je postao najveće tajno skrovište streljiva te je čak izbrisan i sa karata. Legende kažu da je sovjetska vojska izgradila tunele ispod Dunava gdje je u podzemnim skloništima postavila atomske rakete, no to još nije znanstveno dokazano.

Tvrđave su, 1992. godine, uvrštene u popis nacionalnih spomenika, a 1994. godine dijelom otvorene za javnost.

Slika 7. Fortifikacijski sustav Komárno krajem 19. stoljeća

²² <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1498/> (25. kovoza, 2014.)

Legenda/jelmagyarázat/legenda/legend:			
A	B	C	D
Stará pevnosť	Nová pevnosť	Vážske predmostie	Dunajské predmostie
Régi erőd	Új erőd	Vág folyó hídfője	Dunai hídfő
Stara Twierdza	Nowa Twierdza	Przyczółek ważski	Przyczółek dunajski
Old Fortress	New Fortress	Váh bridgehead	Danube bridgehead
E	F	G	H
Palatinska línia	Vážska línia	Monoštorská pevnosť	Igmándska pevnosť
Palatinusz arcvonal	Vág arcvonal	Monostori erőd	Igmándi erőd
Linia palatyńska	Linia ważska	Twierdza monosztorska	Twierdza igmandzka
Palatine Line	Váh Line	Fortress in Monožtor	Fortress Igmánd

Izvor: Fortifikacijski sustav Komárno krajem 19. stoljeća sa legendom imena pojedinačnog objekta <http://www.sulinet.hu>

3.5 Fortifikacijski sustav u Veroni

Austrijski četverokut predstavlja poznati talijanski fortifikacijski sustav formiran iz četiri utvrde koje se nalaze između dvije regije, Lombardije i Veneto: Peschiera, Mantua, Verona i Legnano, prikazano na slici 8.

Peschiera del Garda, mala je, ali moćna utvrda koju je i sam Dante u jednoj od svojih djela nazvao “snažnom napravom”.²³ Utvrda je prvotno bila u vlasništvu obitelji Scaligeri, zatim ju je preuzela obitelj Gonzaga te je naosljetku, 1440. godine, postala sjedište Republike Venecije koja ju je odlučila ojačati s obzirom na dobar strateški vojni položaj. Nedugo nakon što ju je Napoleon osvojio, 1815. godine, Peschiera je pala pod austrijsku vlast koja ju je pridružila ostalim utverdama te je tako nastao “Kvadrilateral” (četiri strane), važan sustav vojne obrane.²⁴

Mantua (Mantova) najveća je od četiri utvrde “Kvadrilaterala” te je bila ključna u kontroli i obrani sjeveroistočne Italije, no između 1796. i 1797. godine biva uništena od strane Francuza pa su ostale utvrde imale za cilj rasteretiti ju i ponovno uspostaviti komunikaciju s Austrijom. Iako je imala impresivnu obranu, imala je i dva najveća nedostatka: močvarna klima utjecala

²³ <http://www.gardaapp.com/index.php/en/peschiera-del-garda> (25. kolovoza, 2014.)

²⁴ <http://www.sisteclogodigarda.com/wp/peschiera-del-garda-protagonista-nella-storia-ditalia/?lang=en> (25. kolovoza, 2014.)

je na zdravlje posade, a izlaz u slučaju opasnosti bio je nemoguć. Utvrda je kapitulirala 1797. godine pokorena sa 130 000 zatvorenika i 500 pušaka.²⁵

Verona je bila tvrđava koja je predstavljala liniju života Habsburške Monarhije. Njezin položaj na obali rijeke Adige bio je od vitalnog značaja za potencijalno pojačanje austrijske obrane. Iako su vojnici bili pripravnici za svaki napad, Napoleon je sa svojom vojskom uvijek bio korak ispred. Tako je nakon pada Peschiere i Mantue pala i tvrđava Verona.

Legnano, najmanja, ali oružjem najbolje opremljena tvrđava koristila se kao ofenzivni mostobran na ulasku u Italiju, ali i kao obrambena barijera. Nažalost, o ovoj tvrđavi nema dovoljno podataka za njen opis, no sa sigurnošću znamo da je činila dio poznatog “Kvadrilateral”.

Tijekom austrijske vlasti Verona je postala snažan vojni centar u kojem su Austrijanci zadržali svoju vlast duže vrijeme, a kako je carstvo već palo Italija je postala jedna nacija, a Verona dio nje, potpuno neovisna.

Slika 8. “Kvadrilateral”

²⁵ http://www.napoleon-series.org/military/virtual/c_mantova.html (26. kolovoza, 2014.)

Izvor: Poznati “Kvadrilateral” sačinjen od tvrđava Verona, Legnano, Mantua i Peschiera
<http://holidayverona.com/history-verona-austrian-emperor>

3.6 Fortifikacijski sustav u Beču

O fortifikacijskom sustavu u Beču vrlo je malo dostupnih informacija, no poznato je da su to bile terenske utvrde koje su se nalazile vrlo blizu jedna drugoj na ravnici ulaza u grad.

U vrijeme opsade Osmanskog Carstva, stanovnici grada Beča, srušili su kuće koje su okruživale gradske zidine ostavljajući tako praznu ravniciu pomoću koje bi Turci bili odmah izloženi paljbi pri pokušaju napada na grad. Ali, oni su imali rješenje i za to, iskopali su tunele prema gradu, minirali ih i raznijeli gradske zidine i zastarjele fortifikacije.²⁶ Rat je na kraju završio pobjedom grada Beča nakon koje je zapovjednik Starhemberg naredio hitnu rekonstrukciju razrušenih utvrda u slučaju ponovnog napada Turaka. Međutim, to se pokazalo nepotrebnim, Austrija je potpisala mirovni sporazum s Osmanskim Carstvom 1697. godine.

3.7 Fortifikacijski sustav u Linzu

Kako bi se spriječila daljnja krvoprolića Napoleonove vojske, ali i drugih budućih neprijatelja, nadvojvoda Maximilian je odlučio zaštititi grad Linz izgradnjom obrambenog sustava koji bi blokirao prolaz duž rijeke Dunav. Tako je, umjesto klasičnog fortifikacijskog sustava, izgradio potpuno nezavisne kule čije bi međusobne prolaze, umjesto zida, blokirala topnička vatra. Nakon što je prvi eksperimentalni toranj izgrađen i izložen teškom topničkom bombardiranju, plan gradnje je odobren.

Gradnja tvrđave započela je 1828. godine, a do 1836. godine cijeli sustav obrane biva omeđen kulama i glavnom tvrđavom na Pöstlingbergu, brdu na zapadnoj strani grada. Utvrda je imala dvostruki cilj: zaštititi grad od neprijatelja te štititi vlast od revolucionarnih građana.²⁷ No, nakon 1813. godine, francuska se vojska više nikada nije pojavila na tom dijelu Europe, te je utvrda zastarjela. Prestala je djelovati ranih 1860-ih godina i, unatoč iznimno inovativnom dizajnu, uskoro je u potpunosti zaboravljena. Malo manje od polovice izvornih tornjeva

²⁶ <http://www.wien-vienna.com/vienna1683.php> (28. kolovoza, 2014.)

²⁷ <http://www.ars-cartae.com/linzfort.htm> (27. kolovoza, 2014.)

sačuvani su do današnjeg dana. Neki su pretvoreni u domove, dok neki služe kao skladišta, galerije.

Na slici 9 vidljiv je prolaz glavne tvrđave Zitadelle smještene na vrhu brda Pöstlingsberg, danas vrlo popularno mjesto za domaće stanovništvo i turiste. Jedan od bastiona tvrđave pretvoren je u tramvajsku liniju, pa se tako do same tvrđave može doći i tramvajem čija je linija izgrađena prije jednog stoljeća, a sadrži i nekoliko izvornih vagona.

Slika 9. Tvrđava "Zitadelle"

Izvor: Glavni prolaz tvrđave Ziatedelle <http://www.ars-cartae.com/linzfort.htm>

3.8 Fortifikacijski sustav Lavov

Tvrđava Lavov izgrađena je i osmišljena na načelima nove vrste fortifikacijske arhitekture, tornja Maximilian, čija je učinkovitost dokazana u obrani nove tvrđave u Linzu u Austriji. Ovaj je toranj najbolji primjer vojne arhitekture s početka 19. stoljeća u Europi, što ovu tvrđavu čini jedinstvenom i još zanimljivijom njenim posjetiteljima. Fort II austrijske su vlasti, u razdoblju od 1850. - 1856. godine, izgradile u svrhu obrane istočnog djela tvrđave Lavov. Danas se u njemu nalazi luksuzni Citadel Inn Hotel & Resort s pet zvjezdica, što je vidljivo iz slike 10, koji predstavlja živi podsjetnik na vladavinu Austro-Ugarskog Carstva te

na autentičan način oživljava kraljevsku gostoljubivost i veličanstvenu tradiciju. Otvoren je 2009. godine, a u vlasništvu je Volodymyra Gubitskyog, zamjenika županijskog upravitelja odgovornog za očuvanje kulturne baštine.²⁸ Mnogi lokalni stanovnici pokušali su spriječiti realizaciju tog projekta zbog masovnih ubojstava koja su se dogodila za vrijeme austrijske vlasti, gdje su deseci tisuća Židova mučeni do smrti, a gdje se danas posljednji sačuvani dio tvrđave pretvorio u casino.

Slika 10. Citadel Inn Hotel & Resort

Izvor: Citadel Inn Hotel & Resort ***** u gradu Lavov <http://citadel-inn.com.ua/pro-gotel-uk>

3.9 Fortifikacijski sustav u Puli

Za vrijeme austrijske vladavine prostorni razvoj grada Pule bio je uvjetovan smještajem građevina obrambenog sustava i njegovog stalnog unaprjeđenja. Sustav fortifikacija čini “kruna” odvojenih utvrda, topničke bitnice, tri bojišnice prema kopnu, minirani akvatorij i morske zapreke, čime se grad u potpunosti zatvorio i pretvorio u teritorijalnu tvrđavu. Cijeli se fortifikacijski sustav izgradio u razdoblju od 1813. do 1918. godine, a za cilj je imao braniti grad od napada s mora te zaštititi glavnu ratnu luku. Sve su građene na odličnim pozicijama, uglavnom vidikovcima zbog dobrog pogleda i vizualne veze među utvrdama, a opet nevidljive iz zraka zbog travnatog pokrova kao vizualnih varki. Ljepota tih utvrda leži u bezbroj fino oblikovanih detalja koji su često bili rad vrhunskih

---

²⁸ <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/sep/02/ukraine-holocaust-denial-lviv> (28. kolovoza, 2014.)

majstora kamenoklesara rafiniranog talenta.²⁹ Danas je većina utvrda u derutnom stanju, zapuštena, obavijena korovom i smećem te obrasla vegetacijom, a služe većinom kao pomoćni objekti, najčešće skladišta, dok se neki i ne upotrebljavaju.³⁰ Ipak, pojavom prethodno spomenutih projekata, postoji nada da će to skriveno bogatstvo ovog grada u budućnosti još više dobiti na značaju. U nastavku je, s kratkim opisima, prikazano nekoliko najpoznatijih fortifikacija grada Pule koje će biti uvrštene u kreiranje europske kulturne rute u sljedećem poglavlju te, na slici 11, karta cijelog kopnenog i morskog obrambenog sustava koji se proteže na čak 700 km².

Fortificirani obrambeni sustav grada Pule i okolice čine sljedeće najpoznatije utvrde:

1. Mletačka utvrda - Hafenkastell (Slika 12);
2. Obalna utvrda Punta Kristo (Slika 13);
3. Obalna potkovasta utvrda Monte Grosso (Slika 14);
4. Obalna blindirana poligonalna utvrda Verudella (Slika 15); te
5. Poligonalna blindirana obalna utvrda Brioni Minor (Slika 16).

Neke su se od navedenih fortifikacija pokazale korisnima i zanimljivima te su dokaz da se uz malo truda, znanja i dobre volje može naučiti voljeti ono što gledamo svaki dan, a ustvari ne vidimo. Tako se utvrde Punta Kristo u Štinjanu i Brioni Minor na Malom Brijunu koriste za kulturna događanja, festivale u Štinjanu (Seasplash, Outlook, Dimensions) te predstave kazališta Ulysses na Brijunima. S druge strane, u utvrdi Verudela, kroz cijelu je godinu otvoren akvarij sa brojnim zanimljivostima prilagođenim cijeloj obitelji. Međutim, sadržaji većine utvrda dostupni su samo u ljetnim mjesecima što bi se trebalo itekako promijeniti kroz održavanje cjelogodišnjih aktivnosti ili rekonstrukciju pojedinih fortifikacija koje bi kontinuiranim korištenjem doprinijele valorizaciji zapuštenih utvrda, ali i edukaciji cjelokupnog stanovništva počevši već od starije vrtičke dobi. U suradnji s gradom i Konzervatorskim odjelom u Puli moguće je ostvariti navedeno te oživjeti grad kroz cijelu godinu, no prvotno je potrebna odgovarajuća inicijativa kako bi se uopće započelo sa planiranjem određenih projekata te njihovom realizacijom.

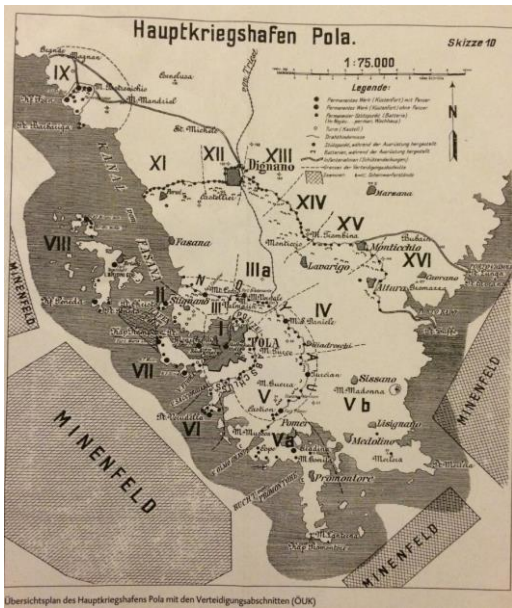
Slika 11. Karta obrambenog sustava

---

²⁹ Krizmanić, A.; *Pulska kruna*, Čakavski sabor, Pula, 2009., str. 51

³⁰ Piplović, S.: *Fortifikacijski sustav Pule iz 19. stoljeća: potreba detaljnijeg istraživanja i zaštite*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv.14/15 (1988/89), str.198

Izvor: Vlastita izrada

Slika 12. Mletačka utvrda - Hafenkastell

Izvor: Vlastita izrada

Slika 13. Fort Punta Kristo

Izvor: Vlastita izrada

Slika 14. Fort Monte Grosso

Izvor: Vlastita izrada

Slika 15. Fort Verudella

Izvor: Vlastita izrada

Slika 16. Fort Brioni Minor

Izvor: Fort Brioni Minor <http://fortifikace.sweb.cz/pula/pula.htm>

4. RUTA AUSTRO-UGARSKIH FORTIFIKACIJA

Što je zajedničko Italiji, Austriji, Češkoj, Poljskoj, Ukrajini, Slovačkoj, Mađarskoj i Hrvatskoj, a predstavlja izuzetnu vrijednost koja datira još iz doba Austro-Ugarske Monarhije? Fortifikacije su to koje su štitile gradove u navedenim državama za vrijeme mnogih ustanaka, pobuna i ratova, a oživjet će ponovno europskom kulturnom rutom Austro-Ugarskih fortifikacija. Austro-Ugarska fortifikacijska ruta međunarodna je kulturna ruta koja prolazi kroz osam europskih zemalja i devet gradova, a obilježava ju bogata kulturna baština iz razdoblja austrijske vlasti. Dotad nepoznato područje pretvoreno je u niz zanimljivih atrakcija koje osim samih građevina pruža mnogo više. Tako se od akvarija, predstava i raznih festivala može uživati i u muzejima, galerijama, pa i hotelskim smještajem u jednoj od njih. Ova kulturna ruta razlikuje se od itinerara jer je jasno označena na terenu na četiri jezika (hrvatski, engleski, talijanski i njemački), zajedno s popratnim sadržajima i kartama za lakše snalaženje u prostoru. Kod kreiranja ovakve rute važno je također naglasiti da ona objedinjuje kako kulturnu tako i prirodnu baštinu, socijalno i gospodarsko okruženje pa je zato potreban integrirani pristup upravljanja tim prostorom.

Za učinkovit razvoj prekogranične kulturne rute potrebno je pridržavati se već spomenutih osnovnih načela koja za prioritet stavljaju kulturu sa elementima upoznavanja drugih i kulturne razmjene pri čemu se razvija svijest o multikulturnim identitetima, a koja prenosi osnovne vrijednosti Vijeća Europe. Glavni alat za stvaranje međunarodne kulturne rute je uspješno partnerstvo koje, naposljetku, očuvanjem, poštivanjem i unapređenjem europske kulturne baštine vodi ka poboljšanju kvalitete života i provođenja slobodnog vremena. Nakon razvoja inicijalne ideje i njezine implementacije u marketinški plan svih institucija na području umjetnosti i edukacije te sufinanciranja samog projekta na međunarodnoj razini, potrebno je s dionicima razviti ideju o logu i vizualnom dizajnu projekta zbog čega je neophodno istražiti tržište i uključiti sve zainteresirane. Slijedi razvoj same rute kroz koju se nastavljaju tražiti novi izvori financiranja kako bi troškove spustili na minimalnu razinu, a svim posjetiteljima pružili jedinstveni doživljaj.

Nezaboravno putovanje započinje u Italiji, točnije između dvije regije, Lombardije i Veneto. Snažan austrijski obrambeni sustav, Kvadrilateral, postao je vojni centar od strateške važnosti čija je uloga bila kontrolirati i opremiti austrijsku vojnu mrežu u regiji Veneto. Ovaj je itinerar osmišljen da oživi najvažnije događaje talijanske povijesti, pa iako je fokusiran na Veroni,

središtu austrijske vojske, omogućuje i posjet svim tvrđavama Kvadrilateralu. Uz pomoć vodiča, pješke ili vozeći bicikl krećemo u obilazak najbolje očuvanih gradskih zidina izgrađenih najmodernijom vojnom tehnologijom. Park zidina predstavlja devet kilometara dug put koji nam omogućuje da razumijemo strategije, funkcionalnost, upravljanje te svakodnevni život unutar najimpresivnijeg fortifikacijskog sustava u Europi. Unatoč nebrizi i neočuvanosti neki su vojni objekti uspjeli ostati netaknuti te ih je moguće posjetiti, poput utvrde Sv. Leonardo, te utvrda Sv. Mattia, Sv. Sofia ili Gisella (koja je nazvana prema kćeri austrijskog vladara), Ardietti, utvrda Pastrengo ili Peschiera u smjeru jezera Garda te četiri Maksimilijanova tornja izgrađena 1837. godine.. Također, na ovom putovanju, posjetit ćemo i vojnu bolnicu u neoklasičnom stilu, zatim Arsenal, mjesto gdje su izrađivali oružje i municije za sve utvrde u okolici Verone, te veliku neogotičku pekaru Sv. Marta u kojoj se proizvodio kruh i drugi važni proizvodi za vojnike. Gosti će se moći upoznati sa izradom pekarskih proizvoda pa i kušati jedno od autohtonih jela. Za sam kraj slijedi posjet eksterijeru palače Carli, nekadašnjem boravištu austrijskog maršala Radetzky, što danas služi kao sjedište NATO-a, te palači Barbieri nekadašnjem sjedištu austrijske vojske. Zahvaljujući detaljnoj arhitektonskoj izradi, ovaj itinerar ne predstavlja samo zanimljive objekte u funkcionalnom smislu već važno umjetničko djelo.

Iz Verone krećemo se nešto sjevernije prema gradu Linz, u Austriji. Kao što je već ranije spomenuto, ovaj je fortifikacijski sustav poznat po nekolicini neovisnih tornjeva koje je Maximilian odlučio sagraditi umjesto velikih zidina za obranu grada. Kasnije se taj krug tornjeva dopunio izgradnjom glavne utvrde na brdu Postlingberg, zapadno od grada. Malo manje od polovine poznatih tornjeva sačuvano je do današnjeg dana. Tako neki imaju stambenu namjenu, a neki su pretvoreni u skladišta i galerije. Naš put vodi nas preko još uvijek funkcionalnog pokretnog mosta do galerije koja se nalazi u jednom od tornjeva. Zatim odlazimo na nekadašnje bojno polje gdje nas očekuje autentična predstava s prikazom funkcije tornjeva. Za kraj slijedi strma vožnja tramvajem koji datira još iz prošlog stoljeća, a vodi do najviše točke glavne utvrde s koje se pruža predivna panorama na grad Linz. Dan završava okrijepom uz druženje na vrhu citadele.

Sljedeći dan putovanje se nastavlja u smjeru Olomounca, nekada kraljevskog grada Češke poznatog po svojim jedinstvenim fortifikacijama. Ovdje ćemo pronaći neke od fragmenata srednjovjekovnih fortifikacija sačuvanih do današnjeg dana, a diviti se možemo srednjovjekovnim zidinama koje su vidljive iz Bezruč parka gdje se nalazi i jedini sačuvani ulaz u grad, takozvana Židovska vrata. Nekoliko je fortifikacijskih utvrda sačuvano, a put nas

vodi ka najpoznatijoj od njih, Kraljevskoj utvrđi, u samom centru grada. Prvotno je služila kao posebni ulaz u grad okružen predivnim vrtovima, kasnije je služila vojsci kao posebno spremište u vojne svrhe, dok se danas u njoj nalazi muzej koji prikazuje povijest fortifikacija grada Olomounca. Slijedi posjet utvrđi Krelov, jednoj od najbolje sačuvanih dijelova fortifikacijskog sustava grada Olomounca. Njezine se prostorije, jedinstvenog dizajna i prostora od oko 60 000 m², nalaze na popisu kulturne baštine Češke Republike. Put nas vodi ka utvrđi Lazecky koja je, nakon mnogo rekonstrukcija, uspjela sačuvati jedini funkcionalni pokretni most, a danas tamo možemo zateći izložbu o samoj utvrđi ali i o povijesti fortifikacijskog sustava uopće. Dan završavamo posjetom najmodernijem interaktivnom muzeju pod nazivom Utvrda znanja. Prepun dodatnih informacija kroz najnoviju tehnologiju provest će nas kroz misterioznu povijest, a posjet će obogatiti i prvi planetarij u regiji. Zbog mogućnosti primanja informacija na različitim jezicima namijenjen je upravo svima. Osim atraktivnih informacija, služi i kao prostor za ljetne škole, filmske festivale te razne sajmove. Utvrda znanja mjesto je gdje ćemo završiti i s ovim napornim danom ispunjeni novim saznanjima iza sebe.

Put nas vodi u pravcu Poljske do fortifikacijskog prstena Przemysl, spomenika velike Borbe naroda i kulturne znamenitosti kako za njene lokalne stanovnike tako i za cijeli europski narod. Ove utvrde pričaju okrutnu priču same za sebe. Razgledavanjem, posjetioci otkrivaju misteriozne priče i legenda sakrivene u njihovoj dubini. Prolazeći kroz mračnu unutrašnjost, zvuk svakog koraka odzvanja i pojavljuje se osjećaj kao da vam netko prilazi u očekivanju da se suoči s vama samima, a siluete borbe vojnika što su se zbile stoljećima unazad konstantno se pojavljuju. Na našem putovanju ovim prstenom posjetit ćemo samo najpopularnije i najzanimljivije tvrđave kako su ostale u jako lošem stanju i zapuštene. Fortifikacije je moguće posjetiti pješice, biciklom, jahajući konja ili, u zimsko doba, upotrebom cross-country skija. Prvi fort na našoj listi je Fort I “Salis-Soglio” u Siedliski, neobičan, no najbolje sačuvan i najpoznatiji fort vanjskog prstena fortifikacija sa očuvanim kazamatama, spremištem oružja, te skloništima za potrebu vojske. Ovaj fort dio je crne turističke rute, a nalazi se samo nekoliko metara od ukrajinske granice. Put nas dalje vodi ka fortu Łętownia u Kuńkowce, čiji je oblik uspio zadržati sve do današnjeg dana, a okolina mu je vrlo dobro očuvana. Unutrašnjost ovog forta prožeta je izložbom prvog i drugog svjetskog rata, kao i povijesti cijelog fortifikacijskog prstena. Sljedeći na listi je fort koji je bio zatvoren za javnost do 2010. godine, fort Werner u Żurawica. Poznat po dobroj očuvanosti, barakama gdje su se smjestile muzejske izložbe, skloništa u slučaju opasnosti, te mnoge druge zanimljivosti zbog čega ga se

isplati posjetiti. Slijedi fort Duńkowiczki, koji je, zbog istovremene gradnje, skoro identičan fortu Orzechowce, no ovaj je moderniziran nešto kasnije. Oba zanimljiva zbog svojih kazamata, betonskih baraka, naoružanim baterijama i mnoštvo drugih zanimljivosti. Za kraj dana odlazimo u posjet najmoćnije naoružanim fortovima cijelog fortifikacijskog prstena, Fort XIII San Rideau te Fort IX Brunner. Dan završava večerom i noćenjem u centru grada Przemysl.

Peti dan krećemo se u smjeru Ukrajine, do zaboravljene tvrđave u srcu Lavova. Ovaj austrijski fortifikacijski kompleks nalazi se na samom vrhu brda s predivnom panoramom na grad Lavov. Glavna citadela omeđena sa četiri glavna tornja, od kojih su tri sačuvana do današnjeg dana, obilježena je rupama metaka kao posljedica prijašnjih ratova koji su se zbili na tom području. Tijekom drugog svjetskog rata služila je kao njemački kamp u kojem su mnogi zatvorenici izgubili svoje živote. Danas je pretvorena u luksuzni hotel Citadell Inn, dizajnirana po novom tipu principa fortifikacijske strukture zvanom Maksimilijanov toranj. Ovaj princip predstavlja najbolji primjer vojne arhitekture 19. stoljeća što ju čini još zanimljivijom i jedinstvenom za posjetitelje. Danas Citadell Inn Hotel i Resort odiše luksuzom i kraljevskom uslugom oživljavajući tako autentičnu tradiciju Austro-Ugarskog Carstva. Ovaj dan završava noćenjem u spomenutom hotelu kako bi se na što bolji način poistovjetili s prošlošću.

Bližimo se kraju ovog sedmodnevnog putovanja, pa nakon Ukrajine stižemo na ušće rijeka Dunav i Váhu, točnije na mjesto gdje Dunav razdvaja gradove Komárno u Slovačkoj te Komoran u Mađarskoj. Prva na popisu je Stara utvrda grada Komoran, jedan od najvažnijih obrambenih sustava u Europi u borbi protiv Osmanskog Carstva. Izložena teškim opsadama, ova je utvrda uspjela ostati neporažena, tako da je natpis na zidu utvrde : NEC ARTE, NEC MARTE (“niti snagom, niti trikovima”) postao sloganom ovog “Gibraltara na Dunavu”. Slijedi posjet trima velikim i povezanim utvrdama oko grada Komárno izgrađenim na južnom dijelu rijeke Dunav. Najveća od njih je utvrda Monostor (Manastirska utvrda) koja predstavlja jedinstveni primjer vojne arhitekture srednje Europe. Zatim krećemo u posjet utvrdi Csillag poznatoj po svom zvjezdastom obliku koja je pretvorena u dvorac obitelji Szőny, te utvrdu Igmandi kao zadnjem dovršenom elementu fortifikacijskog sustava. Nekada su te utvrde služile za obuku mađarske vojske, kao logor za poljske i francuske izbjeglice, a kasnije i kao zatvor za deportiranje Židova i Roma tijekom holokausta. Kroz naš posjet moći ćemo primjetiti i mnoge natpise na zidovima koji sadrže sjećanje na tragično razdoblje života mladih ljudi, a jedan od njih glasi: “Oni koji nisu bili ovdje, ne mogu zamisliti, a oni koji su

bili ovdje, nikada neće zaboraviti”. Danas su utvrde upisane kao nacionalni spomenik I. stupnja te su i uvrštene u popis UNESCO-ve svjetske baštine. Jedna od zanimljivosti koju ćemo posjetiti, a održava se samo u mjesecu svibnju je trodnevni festival koji se smjestio u utvrdi Monostor, a baziran je na vojnoj temi koja uključuje razna natjecanja, sportska i kulturna događanja te aktivnosti za cijelu obitelj. Dan završava uobičajenom večerom i druženjem uz interakciju dosad viđenog.

Posljednji dan ovog putovanja započinje i završava u Republici Hrvatskoj, gradu Puli, nekada središnjoj ratnoj luci Austro-Ugarske ratne mornarice. Krećemo se prema tvrđavama u okolici grada, pa tako ćemo razgledati utvrdi Punta Kristo (pretvorenu u međunarodni edukativno-dokumentacijski centar u hladnim danima te središte raznih festivala u ljetnim mjesecima), Monte Grosso (značajna zbog jedinog sačuvanog Martello tornja iz 1. faze gradnje cijelog sustava obrane), te Valmaggione (obalna topnička bitnica). Posljednji dan završava posjetom Mletačkoj utvrdi u srcu grada Pule u kojoj se smjestio Povijesni muzej Istre, a čiji sadržaj dodatno obogaćuje predivan panoramski pogled s vrha njenog tornja.

Ovdje završava naše sedmodnevno putovanje. Na ovom smo putu posjetili neke od najvažnijih fortifikacija Austro-Ugarskog carstva, upoznali se sa mnogo različitih utvrda i njihovim namjenama do današnjeg dana, autohtonim jelima i načinom, ponegdje, surovog života. Mi smo ti koji su oživjeli prošlost, udahnuili život ovim zaboravljenim spomenicima kulture. Jedini način na koji će oni dalje funkcionirati jest konstantna briga, prenamjena i poštovanje prema samim građevinama, ali i okolini koja ju okružuje. Samo će se na taj način nadolazeće generacije moći diviti ovim jedinstvenim građevinama.

5. KULTURNA RUTA AUSTRIJSKE PULE

Zbog nepovoljne političke situacije u Italiji, Austrija se našla u potrazi za novim pogodnim mjestom za svoju ratnu flotu te je izabrala upravo Pulu za svoju novu vojno-pomorsku bazu. Uskoro su izgrađeni svi vojni objekti, utvrde i dodatni sadržaji potrebni za normalno funkcioniranje grada i siguran boravak brodova u luci. Time je Pula postala jedna od najelitnijih pomorskih baza na svijetu. Stoga je potrebno oživiti tu značajnu povijest kroz kulturnu rutu i predstaviti ju široj javnosti. Kulturna ruta Austrijske Pule lokalni je kulturno-povijesni itinerar sa vrijednom kulturnom baštinom koja je povezana zajedničkim događanjima u vremenskom razdoblju kada je Pulom vladala Austro-Ugarska Monarhija. Taj period ujedno predstavlja i povijesnu temu rute koja na svom putu, uz obilazak moćnih fortifikacija, nudi i dodatne atrakcije poput predstave, povijesnih uprizorenja, izložbe i mnogih drugih događaja. Tijekom ove trodnevne kulturne rute gosti će biti smješteni u nekad vrlo uglednom austrijskom hotelu Riviera, gdje će imati i organiziran tradicionalni doručak, a na putu ih očekuju i posebni vodiči kao i mnogo drugih zanimljivosti. Ova kulturna ruta pruža mogućnost organiziranih vođenja, za koje je potrebna najava mjesec dana unaprijed, ali i samostalnog obilaska zbog dostupnih putokaza, karata i prospekata na 4 jezika (hrvatski, talijanski, engleski i njemački) koji olakšavaju individualno putovanje.

Putovanje kroz prošlost austrijske Pule započinje u njenom samom središtu, točnije na vrhu pulskog brežuljka gdje se smjestila Mletačka utvrda (Hafenkastell) u kojoj danas djeluje Povijesni muzej Istre. Na samom ulazu goste dočekuju vodiči odjeveni u autohtonu odjeću 19. stoljeća koji ih zatim vode u obilazak utvrde uz povijesnu priču o istoj. Nakon uživanja u panorami grada, koja se pruža sa tornja utvrde, slijedi odlazak autobusom do najpoznatije vojne zone u Puli koja se nalazi na poluotoku Musil. Izlaskom iz autobusa gostima se uručuju ručne svjetiljke zbog mračnih tunela kojima će se kretati. Ovaj put vodič je pripadnik MORH-a koji nas vodi do utvrda Marie Louise i Musil, kroz podzemne tunele sve do lukobrana i nazad. Uz autentičan prikaz nekada glavnih vojnih područja, naporan dan završava ukrcajem na brod i iskrcajem u današnje brodogradilište "Uljanik", nekada najvažniju točku ratne luke, epicentar širenja fortifikacijskog sustava i osnovni objekt mornaričke infrastrukture. Dan završava šetnjom kroz Arsenal do Doma hrvatskih branitelja gdje goste očekuje i večera uz ugodno druženje i poseban program u dvorištu austrijske zgrade. Nakon večere slijedi noćenje u hotelu Riviera.

Drugi dan započinje doručkom u hotelu nakon kojeg slijedi odlazak autobusom do Fažane gdje posjetitelje čeka brod u pravcu Malih Brijuna u razgledavanje utvrde Brioni Minor. Ova je utvrda, kako je ranije već spomenuto, poznata po dugogodišnjim predstavama kazališta Ulysses, pa ih upravo tu očekuje kratka prezentacija i izvedba, s interakcijom publike, o najbitnijim događajima povijesti Pule i kako je to nekoć izgledalo. Putovanje se nastavlja brodom prema uvali Žunac, a završava obilaskom i večerom u utvrdi Punta Kristo, najvećoj i najsnažnijoj obalnoj blindiranoj modernoj utvrdi. Također, nakon večere, slijedi posjet izložbi dječjeg vrtića u Štinjanu izloženoj na ulazu u tvrđavu. Ona predstavlja dječje viđenje tvrđave crtežima i raznim drugim instalacijama. Dio cjelogodišnje izložbe prikazan je na slici 18. Gosti se nakon izložbe brodom vraćaju u pulsku luku, u hotel Riviera.

Posljednji dan prepun je zanimljivosti austrijske Pule. Nakon doručka u hotelu, autobusom krećemo na Verudelu. Prva stanica nam je Fort Verudela - Akvarij. Tamo nas očekuju stručnjaci koji će nas slikovito provesti kroz povijest tvrđave i njezinu današnju funkciju. Nakon edukacije slijedi samostalni obilazak akvarija u trajanju od 2 sata. Nakon kratkog odmora uz lunch pakete i kavu, laganom šetnjom odlazimo do forta Bourguignon u kratko razgledavanje. Nakon trodnevne kulturne edukacije uz mnoštvo zanimljivosti, za sam kraj dana spuštamo se na terasu restorana Tamaris na Zlatnim stijinama na organiziranu večeru uz druženje i uživanje kraj mora na svježem zraku. Autobusom je predviđen povratak u hotel iz kojeg se gosti odjavljuju sutradan ujutro.

Slika 18. Dio dječje izložbe u Fortu Punta Kristo

Izvor: Vlastita izrada

ZAKLJUČAK

Nakon usvajanja potrebnih načela, kriterija i ciljeva, svrha kreiranja kulturnih ruta leži u činjenici da se njima privlače svi dionici zainteresirani za upoznavanje europske kulture i identiteta. Europske kulturne rute pomažu u prihvaćanju sveprisutne globalne multikulturalnosti te kreiranju vlastitog identiteta kojim ćemo se uspješno istaknuti u europskoj, ali i svjetskoj gomili. Prikazom poznatih i uspješnih europskih kulturnih ruta zaključujemo da se u tim destinacijama razvila svijest o vlastitim vrijednostima te je stručna radna snaga ideje primijenila u praksi kreirajući tako proizvod koji identificira i valorizira to područje. Međutim, u svemu tome, obrambeni sustavi diljem svijeta pali su u drugi plan. Najveći problem ponekad predstavlja needuciranost lokalnog stanovništva o vrijednosti kulturne baštine, pa i gradske vlasti koja bi prvotno trebala pokrenuti inicijativu za neadekvatno valoriziranu kulturnu baštinu grada. Neki gradovi su po tom pitanju bili vrlo uspješni, pa su tako svoj fortifikacijski sustav upisali i na Popis svjetske baštine, dok u nekim gradovima povijesno naslijeđe propada. Grad Pula pripada skupini gradova kojemu nedostaje stručnog kadra na tom području, a ponajprije lokalne inicijative, kako građanske tako i gradskih vlasti. Nedovoljno razvijena svijest spomenutih dionika o jedinstvenoj urbanoj matrici i velikoj koncentraciji spomenika iz antičkog, venecijanskog i austrijskog razdoblja dovodi do neadekvatnog upravljanja vrijednom kulturnom baštinom. Pulske habsburške fortifikacije pripada povijesti i kulturi grada, te sa sigurnošću predstavlja vrhunsko hrvatsko graditeljsko naslijeđe od europskog značaja. No, cjelokupni sustav i njegov prirodni ambijent je danas u potpunosti degradiran, zato bi konačno trebalo nešto konkretno poduzeti da tako više ne bude, imajući stalno pred očima cilj da pulske fortifikacije treba očuvati u izvornom stanju jer su utvrde već same po sebi muzeji koji trebaju nove namjene da bi se mogle obnoviti i revitalizirati. Ta će se činjenica razviti u svijesti svih onih koji će pokazati interes za dobrobit svoga grada i lokalnog stanovništva.

LITERATURA

a) Knjige

Androić, M., Horjan, G., Klarić, V., Nevidal, R., 2012.: *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb

Krizmanić, A., 2009.: *Pulska kruna*, Čakavski sabor, Pula

Jelinčić, Daniela A., 2009.: *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb

b) Internet izvori

Europski institut kulturnih ruta u Luxemburgu. Dostupno na http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en, 10.07.2014.

Kulturna ruta Vijeća Europe, Via Regia. Dostupno na <http://www.via-regia.org/eng/>, 23.08.2014.

Obrambena linija Amsterdama. Dostupno na <http://www.stelling-amsterdam.nl/english/>, 23.08.2014.

Vaubanove utvrde. Dostupno na <http://www.sites-vauban.org/?lang=en>, 12.07.2014.

Fortifikacijski sustav u Krakóvu, utvrda 52 "Borek". Dostupno na <http://hughcowan.com/fort-52-borek/>, 12.07.2014.

Fortifikacijski sustav u Przemyslu. Dostupno na <http://www.przemysl.pl/english/>, 24.08.2014.

Fortifikacijski sustav u Olomoucu. Dostupno na <http://tourism.olomouc.eu/sights/olomouc-fortress/>, 24.08.2014.

Fortifikacijski sustav Komárno. Dostupno na <http://www.sulinet.hu/> te <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1498/>, 25.08.2014.

Utvrda Peschiera del Garda. Dostupno na <http://www.gardaapp.com/index.php/en/peschiera-del-garda> te <http://www.sisteclagodigarda.com/>, 25.08.2014.

Utvrda Mantua (Mantova). Dostupno na http://www.napoleon-series.org/military/virtual/c_mantova.html, 26.08.2014.

Fortifikacijski sustav u Beču. Dostupno na <http://www.wien-vienna.com/>, 28.08.2014.

Fortifikacijski sustav u Linzu. Dostupno na <http://www.ars-cartae.com/linzfort.htm>, 27.08.2014.

Tvrđava Zitadelle. Dostupno na <http://citadel-inn.com/history-en>, 28.08.2014.

Članak o pojedinim činjenicama tvrđave Zitadelle. Dostupno na <http://www.theguardian.com/>, 28.08.2014.

Baltička ruta fortifikacija. Dostupno na <http://www.balticfortroute.eu>, 13.09.2014.

c) Ostalo

Piplović, S., 1989.: *Fortifikacijski sustav Pule iz 19.stoljeća: potreba detaljnijeg istraživanja i zaštite*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv.14/15 (1988/89), str.187-201

Prezentacija R. Neumanna o mogućnostima uvrštenja pulskog fortifikacijskog sustava na UNESCO-vu listu svjetske baštine, Pula, 15.-18. rujna 2013.

SAŽETAK

Europske kulturne rute - rute fortifikacijske arhitekture

Europske kulturne rute su tematske rute od kulturne vrijednosti ili s elementima kulturne baštine gdje ključnu ulogu igraju kulturne atrakcije na bilo kojem internacionalnom području u Europi. Svaka kulturna ruta specifična je na svoj način, a razlikuje se od drugih po svojoj temi, dužini putovanja, te načinu obilaska (automobilom, pješice, biciklom, penjanjem, itd.). U radu su navedena načela i ciljevi koje svaka ruta mora zadovoljavati kako bi se projekt mogao uopće ostvariti, no najvažnija komponenta bez koje Europska kulturna ruta ne može postojati je međunarodna suradnja stručnih timova i svih motiviranih dionika. Također, navedene su sve Europske kulturne rute Vijeća Europe kao primjeri različitih i uspješnih projekata. Osim toga, u prethodnim poglavljima, posebno se ističe važnost fortifikacijskih obrambenih sustava diljem Europe koji imaju zajedničku vrijednost zbog koje bi se, međunarodnom suradnjom, mogao kreirati projekt Europske fortifikacijske kulturne rute. Neki od navedenih obrambenih sustava su u vrlo dobrom stanju zahvaljujući adekvatnom i kontinuiranom korištenju, dok su neki potpuno nepoznati na lokalnoj razini. Kao glavna problematika ističe se devastacija njihove arhitekture i neadekvatno korištenje kao posljedica neznanja i nebrige. Provedeno istraživanje pokazalo je da bi potencijalno rješenje bila edukacija lokalnog stanovništva o vrijednosti europske fortifikacijske arhitekture kroz organizaciju panela, seminara i raznih radionica. Rad završava vlastitom izradom moguće europske kulturne rute koja bi sve zainteresirane provela kroz prošlost najatraktivnijih fortifikacija s područja bivše Austro-Ugarske Monarhije.

SUMMARY

European cultural routes - routes of fortification architecture

An European cultural route is a themed route of cultural values or elements of cultural heritage that assigns a key role to cultural attractions of any international field in Europe. Each cultural route is specific in its own way and it differs from others by its theme, the length of the journey and the way in which the same ends (by car, foot, bike, hiking, etc.). The paper sets out the principles and aims which each route must satisfy in order the project could be realized, but as a crucial component, without which the European cultural routes can not exist, is an international collaboration which consists of professional teams and motivated stakeholders. In the paper are listed all the European Cultural Routes of the Council of Europe as examples of diverse and successful projects. In addition, above mentioned chapters are particularly emphasizing the importance of fortified defence systems across Europe which shares a common value that could lead to creating a new project of the European Cultural Routes of fortification architecture. Some of these defence systems are in very good condition thanks to the adequate and continuous use, while others are completely unknown at the local level. The main issues are the devastation of their architecture and inadequate use which is a result of nescience and neglect. Through my own opinion it was said to be that the ideal solution to above mentioned problems is education of the local population about the fortification resources in Europe through the organization of panels, seminars and various workshops. Thus, this paper ends with creating a possible cultural route through the past of the greatest treasures from the former Austrian-Hungarian Empire.